
מנוחה גלבוע

לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה

מוסד ביאליק
בשיתוף בית-הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
אוניברסיטת תל-אביב

אחר כך, חצי שבועי (מגל' 5) ולבסוף יומי (מגל' 32).

33: תרע"ה / 1914–1915, עיתון יומי בהפסקות מועטות, ובמספרי עמודים מקוצצים, 67 גליונות, גליון אחרון: ז' טבת תרע"ה.

בשנה 6 יצאו מן השבועון הצבי רק 17 גליונות כנראה, ובהפסקה שחלה אחר כך הופיע ספר האור (ע"ע), שהיה עיתון במתכונת ספר (22×15.5 ס"מ). לא היו המשכים לספר ההוא.

הפורמט בשלבים שונים: 23×15 ס"מ, 29×21 ס"מ, 49×37 ס"מ, 38×24 ס"מ. בכרך 13 (תרנ"ז / 1897) הופיע מדור 'האכר היהודי', שהפך לשבועון נפרד בשנה שאחרי כן (תרנ"ח / 1898; ע"ע). לכרך 15 (תרנ"ט) היתה הוספה בשם האכר היהודי (ע"ע) הוספה המוקדשת בעיקר לעבודת האדמה; יצאו 18 גליונות. אליעזר בן-יהודה (1853–1922); יחיאל מיכל פינס (1843–1913), מגל' תרמ"ו: 22 עד גל' תרמ"ז: 5; בכרך 25 (תרס"ט / 1909) נרשמה כעורכת חמדה בן-יהודה (1873–1951); בכרכים 26–28 (תר"ע–תרע"ב/1910–1912) נרשם: 'העורך היחיד והאחראי: איתמר בן אב"י' (1885–1943).

הגליון הראשון של הצבי נושא את התאריך 'ה' חשון אלף ושמונה מאות ושש עשרה לחרבן. התרמ"ה'. באמצע כרך 5 (גל' ח, מ"ט כסלו), נפסק ציון השנה העברית הרגילה, והשנה לחורבן בית שני נמשכת עד סוף הופעתו של כתב-העת. במרוצת השנים התאריך לחורבן מתקצר: 'אלף ותתכ"ב לחרבן', ואחר כך: 'אתת"מ לחרבן'. עם זאת, הכרכים נספרים לפי הלוח העברי הרגיל.

אשר לשם האור, יש להניח שבן-יהודה היה בוחר בשם זה מלכתחילה, אילו זכה לקבל רשיון ממשלתי (פירמן) להוצאת עיתון. את השם הצבי הוא קיבל מר' יצחק הירשנזון, שהיה בעליו של פירמן להוצאת עיתון באותו שם (הצבי, על שם תחילת שם משפחתו: הירש – 'צבי'; בן-יהודה לא היה הראשון שהירשנזון איפשר לו להשתמש ברשיונו [ע"ע שערי ציון]). כשהעיתון החל להיקרא האור, עדיין לא היה לבן-יהודה רשיון משלו, ולכן הוא הדפיס בראש כל גליון את המלים 'הוספה להצבי', וזאת בתקופה שעיתון כזה (ששמו הצבי) לא הופיע כלל. השלטונות התורכיים עמדו על הערמה אחרי כשנתיים ימים, ופקדו להחזיר את השם הצבי. (כדאי לציין, שהירשנזון הרשה גם לשלושה עיתונים נוספים להופיע כ'הוספה להצבי'.

הצבי / האור (1884–1915)

יבשר פעם בשבוע כל הנעשה בארץ ישראל וכל הנעשה בין היהודים בכל מקומות מושבותם ועניני המדינות ומקרי יום יום שבועון, פעמיים בשבוע, יומון.

י"ל:

33 כרכים, ירושלים

כרכים 1–6: תרמ"ה–תרמ"ט / 1884–1890; שם השבועון: הצבי.

כרכים 7–9 (גל' 32): תרנ"א–תרנ"ג / 1890–1813; שם השבועון: האור, ומעל השם: הוספה להצבי.

כרכים 9 (גל' 33) –16: תרנ"ג–תרס"א/1893–1901; שם השבועון: הצבי.

הפסקה של 6 שנים, שבה הופיע, כתב-העת השקפה, שתחילתו כ-4 שנים לפני ההפסקה; שש שנות ההפסקה נמנו אחרי כן כאילו יצאו בהן כרכים 17–24.

כרכים 25–26 (גל' י"ג אדר א'): תרס"ט–תר"ע/1908–1910; שם העיתון: הצבי, עיתון יומי.

המשך כרך 26–27: תר"ע–תרע"א / 1910–1911; שם העיתון: האור, עיתון יומי, ללא הציון 'הוספה להצבי'. [נעם המעבר לשנה שאחרי כן, תרע"ב, חל שינוי בספירת הכרכים, כנראה מתוך הנחה שנפלה טעות בספירה הקודמת].

30–31: תרע"ב–תרע"ג / 1911–1913, עיתון יומי. בכ"ח מנחם אב תרע"ב נוסף מתחת לשם העיתון הציון 'לפנים "הצבי" – "השקפה"'. [העיתון פסק להופיע בי"ד אייר תרע"ג, וחזר להופיע אחרי 14 חודשים, כנראה לרגל המתיחות הבינ-לאומית ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה].

32: תרע"ד / 1914, 42 גליונות, מי"ו תמוז עד כ"ט אלול; תחילה עיתון שבועי,

הצבי (תרמ"ה), הוא ראיית ירושלים כמרכז רוחני. הוא מטיף בעד הקמת ישיבה גדולה בירושלים:

אם יהיה לנו מקום אחד אשר תורת ישראל תפרח שם בכל פייה והדרה אשר ספרות ישראל בלשון ישראל תגדל ותתרחב מיום ליום... והיה המקום הזה למקור החיים לכל עם ישראל בכל המקומות אשר נדח שם. המקום הזה הוא ארץ-ישראל, ועיר המלוכה לממלכת הרוח, לממלכת התורה, היא ירושלים (תרמ"ה: 34, 38-36).

בשנה הראשונה השתתפו בהצבי יעקב יהודי (שרתוק, אגדות לילדים), דוד ילין (תרגומים מערבית), הרב סולימן מני (מחברון, פובליציסטיקה בתחומים שונים), י"מ פינס (הסדרה 'סחר הארץ', דרכים לפרודוקטיביזציה של היישוב, וכן מסע 'שבעה שבועות בגליל'), דוד בוימגרטן (מירושלים) ומאיר טויבנהויז (מצפת), שניהם אנשי היישוב הישן אך מן המשכילים שביניהם; מאנשי היישוב החדש השתתפו מאיר אלחמיסטר (יפו), ישראל בלקינד וחיים חיסין (ראשון לציון), מרדכי לובמן (ראש פינה ויסוד המעלה), עוזר דב ליפשיץ (מיפו), וכן שני"ה יונאס (חותנו של בן יהודה, שהרבה להשתתף בהצבי). באותה שנה, במאמר חריף של עוזר דב ליפשיץ (תרמ"ה: 44), נפתחה מלחמה קשה שהיתה להצבי נגד העדה הספרדית, ואשר בסופו של דבר הביאה להכרזת חרם נגד הצבי (טבת תרמ"ו). מלחמה זו היתה קשורה במלחמתו של בן-יהודה נגד המיסיון, שאל רופאיו הרבו הספרדים לפנות; הצבי גם יצא נגד העסקת מומר כסופר העדה הספרדית. המלחמות הללו נמשכו, בהפסקות, שנים אחדות.

בסדרת מאמרים 'גשם ורוח': (תרמ"ו: 11-19) חוזר בן יהודה לרעיונותיו בדבר מרכז רוחני בירושלים. לדעתו, יש צורך במרכז רוחני משום שההתקרבות לגויים בזמן החדש הביאה לחיקויים 'מעשה קופים'. העבודה הרוחנית ('הרוח') רק היא תוכל להפרות את העבודה הלאומית המעשית ('הגשם'). לשון הדיבור והלימוד ביישיבה הירושלמית תהיה, כמובן, עברית, והיא תשמש גם מעין אקדמיה של הלשון העברית. באותה שנה (במדור 'מקרב הארץ') מופיעות כתבות על צרות התימנים.

מספר קוני העיתון הגיע באותה שנה ל-300 (גל' 6), ומובן שלא היה במספר זה כדי להחזיק כלכלית את הצבי. בן-יהודה יצא אפוא לרוסיה, להשיג חותמים (מודעה על כך בגליון 22), ומכאן ועד לחזרתו ערך את כתב-העת 'מ פינס'; העיתון בתקופתו היה מתון יותר. כאשר חזר בן-יהודה, חזרו המלחמות של הצבי נגד העזובה ברחובות ירושלים, נגד הבטלנות, הבערות והאמונות הטפלות, וכמובן גם נגד חוסר הסדרים של הנהגת היישוב הישן. במקביל לכך החל בן-יהודה לפרסם 'קטעים מתוך ספר מלים גדול בסדר חדש' (תרמ"ז: 6), שהיו כמובן חלקים מן המילון הגדול ומן ההקדמה למילון. באותה שנה נמשך המאבק נגד המיסיון ונגד מנהיגי הספרדים, ובעקבות כך הוחרמו הצבי ועורכו מטעם הרבנים הספרדים.

המוריה [ע"ע] ושני עיתונים בידיש, ללא כל קרבה רעיונית בין בן-יהודה לבין השלושה. השם האור חזר סופית לראש העיתון באמצע כרך 26 ('אדר א' תר"ע), שלושה ימים לאחר הפסקתו הסופית של הצבי בגלל סכסוך עם המו"ל מר פיינגולד. עשרה ימים יצא העיתון ללא רשיון ממשלתי, וכיום האחד-עשר ('כ"ה אדר א') נמטר בעיתון על קבלת הרשיון, אגב דברי תודה 'להרשות שהראתה חביבות רבה ומהירות מצוינה' בהענקת הרשיון. כמו כן צוינו בדברי תודה שני אנשים פרטיים (מחמוד אפנדי ומנדל קרמר), 'שלא חמלו על זמנם ועל עסקיהם הפרטיים וישתדלו לזרז את הפקידים ולהעביר את הגירות הדרושים ממשד' למשרד'.

שינויים רבים יותר חלו בכותרת-המשנה של העיתון, וכאן יצוינו רק אחדים מהם: באמצע השנה השלישית של הצבי הוצגה כותרת-המשנה השנייה. 'גליון לשבועות לעניני היהודים בארץ ישראל, לתחית הלשון, לספרות, לחדשות ועניני המדינות', כותרת ששלטה בגיוונים שונים עד להפיכת כתב-העת ליומון. המונח 'עתון שבועי' מופיע רק בכ"ב טבת תרנ"ה (במקום 'גליון לשבועות', שהחזיק מעמד כעשר שנים, ואיפשר לדיינרד לחבר פרודיה על עיתוני בן-יהודה, שבה כותרת-המשנה היא 'גליון לשבועות, לחנוכה... לי"ט כסלו...': ע"ע ספר הפלויידערזאק). המונח (עתון) כשלעצמו הופיע תחלה בגוף כתב-העת (בכ"ט בטבת תרנ"א בגוף הטקסט, ובכ"ב בסיון של אותה שנה בכותרת מדור: 'בת קול מהעיתונים'), ורק אחרי כארבע שנים ('כ"ה בטבת תרנ"ה) הופיע המונח בכותרת-המשנה של כתב-העת (ראה ראובן סיוון, 'אליעזר בן יהודה ותחית הדיבור העברי', לשוננו לעם, 24, עמ' 90).

בגליון הראשון של כתב-העת אין כל הצהרת כוונות, אך קל להיווכח, שהעיתון יצא בסיון המלחמה ביישוב הישן וב'חלוקה' ובסימן ההזדהות עם היישוב החדש, עם המושבות, אך גם עם האפיטרופוסות של הברון ופקידיו. עוד ביקש בן יהודה, לעשות את עיתונו לדובר 'עברית טבעית', עברית של דיבור ושיחה. הוא הביא בעיתון חידושי לשון רבים, וכל זאת נוסף למדורי העיתון המקובלים, שהיו אלה: 'דברי הימים להמדינות' בראש הגליון; מגליון 31 של תרמ"ה הועבר לסוף הגליון, 'מקרב הארץ' (המדור המרכזי, חדשות מקומיות), 'מחוץ לארץ' כאשר שונה מקום המדור 'דברי הימים להמדינות', הועבר במקומו לראש הגליון, המדור 'מקרב הארץ' ונקרא 'דברי ימי השבוע'.

הצבי מוקיע שוב ושוב את הלכלוך והעזובה שבשכונות היהודים בירושלים ('משכנות', 'מזכרת משה'): 'במקום הזה צבור תל אשפה גדול, כמו שלט, למען ידע כל עובר כי פה שכונת היהודים' (תרמ"ה: 11) עוד מוקיע כתב-העת את הבערות והאמונות הטפלות, שבהן מאמינים יהודים רבים (ר' 'עמק-השדים', רשימה של הרב סולימן מני מחברון, גליונות 31-34). מלחמותיו של בן יהודה דמו אפוא למלחמות המשכילים באירופה (בעיקר המזרחית). עוד נושא, שבן יהודה מדגיש כבר בשנתו הראשונה של

רחובות פרץ ביישוב וכוח בנוגע להעלאת מחזות. היישוב הישן נזדעק על כך, והיתה זאת מלחמת תרבות, לכל דבר. על סגנונו של הצבי נמתחה ביקורת קשה בכמה מעיתוני התקופה, משום שהיה זה סגנון של 'התנפחות והפרזה לכל חידוש פשוט במושבות וביישוב' (גליה ירדני [ר' ביב], עמ' 266).

בתרנ"ו חל שינוי בכיוונו של הצבי, בן-יהודה ממניח את הטון במלחמתו בקנאים, וקורא ל'ברית שלום' (מדור 'דברי ימי השבוע', תרנ"ו: 14). בתרנ"ז באים בעיתון מאמרים על חברת 'יישוב ארץ הקודש', שנוסדה על-ידי צעירי היישוב הישן. בגיליון א' של שנת תרנ"ז בן-יהודה מציין את הופעת הרצל ואת ייסוד ההסתדרות הציונית. בן-יהודה מהלל את רעיון 'חיבת ציון', שהוא בבחינת התעוררות רוחנית חשובה. בתרנ"ז (1897) ייסד בן-יהודה כתב-עת בשם 'השקפה'. (אין להשקפה ערך עצמאי בלקסיקון זה, משום שתחילת הופעתו חלה לאחר התאריך האחרון [1896] שנקבע ללקסיקון). השקפה היה מיועד בעיקר לקוראים בחוץ לארץ, ובאו בו מאמרים מתוך הצבי. על דפי השקפה [תרס"ד] בן-יהודה נקט עמדה לטובת אוגנדה. בין משתתפי השקפה כדאי להזכיר את ראובן בריינין [תרנ"ו].

הצבי הופיע בשנת תר"ס פעמיים בשבוע, ולעיתים הופיעו גם 'הוספות'. בשנת תר"ס א חזר הצבי והופיע פעם אחת בשבוע בלבד. בין המשתתפים בשנת תר"ס: חמדה בן-יהודה, פועל-משורר תחת הפסידונים 'בר-נש' (נח שפירא), יהודה גרזובסקי, יוסף מיוחס, משוררת בשם 'שושנה'.

בהצבי על כל גלגוליו פורסמו תיאורי מסע בארץ ישראל, וכן מאמרים בתחום ההיסטוריה והגיאוגרפיה של ארץ ישראל מפרי עטם של זאב יעבץ, יחיאל מיכל פינס, דוד יודילוביץ. כמו כן הופיעו במשך השנים תרגומים רבים מספרי פיליפסון, ז'ול ורן, ויקטור הוגו, טולסטוי, אמיל ז'ולא, שקספיר, מולייר ועוד. בן-יהודה טיפח גם את מדורי הלשון והספרות. סופרים רבים (גם מרוסיה) השתתפו בהצבי. בעיצומם של הוויכוחים עם היישוב הישן כתב בן-יהודה על טרטיף של מולייר (תרנ"ו: 8-11), דבר שעורר את חמת מנהיגי היישוב הישן, בשנים תרנ"ז-תרנ"ח פורסמו שירים רבים של שאול טשרניחובסקי. עוד השתתפו בכתיבה מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, ישראל זנגוויל, דוד יודילוביץ, א' לודויפול, א"ל ליבושיצקי, מכס נורדי, נחום סלושץ, יוסף קלוזנר, א"ז רבינוביץ (אז"ר) ורבים אחרים. למרות כל המשתתפים הללו, מן הראוי לציין שעיתוני בן-יהודה נעשו עיתונים משפחתיים, שכן הרבו להשתתף בהם, בנוסף לבן-יהודה עצמו, גם אשתו, חמדה בן יהודה, וגם בנו, איתמר בן-אב"י.

ביום ה' בתשרי תרס"ט (30.9.1908), יצא הגליון היומי הראשון של הצבי. בין המשתתפים בגליון ההוא היו יהושע ברזילי, א' רופין, ואפילו א"ד גורדון. אחרי כשנה וחצי, באמצע אדר א' תר"ע, קיבל העיתון היומי את שמו הסופי: האור.

במקביל למלחמתו בעד תיקונים בעדה הספרדית, ניהל בן-יהודה מלחמות לתיקונים גם בעדה האשכנזית (נגד אמונות טפלות, נגד ה'חלוקה', נגד השנור ועוד). המלחמה הזאת החריפה בעיקר בתרמ"ט, עם פולמוס השמיטה, שהיה פולמוס חריף וקשה בין היישוב הישן והחדש.

בשנת תר"ן, היא השנה השישית להופעת העיתון, ולדברי שושנה הלוי (ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים תשל"ז, ערך 526, עמ' 190) יצאו באותה שנה כ-17 גליונות. בפסק-הזמן שנוצר עד לתחילת הכרך השביעי, יצא לאור ספר האור (ע"ע), שהיה עיתון במתכונת ספר, שהחוק התורכי לא חייב רשיון להוצאתו, אף על פי שנכתב בשערור 'חלק א', לא היה לו המשך, אבל ב" בחשוון התרנ"א (השנה שלאחרי כן) בן-יהודה החל להוציא לראשונה עיתון בשם האור (אשר יצא כאמור כ'הוספה להצבי' בזמן שהצבי עצמו לא יצא). בפתיחה לגליון הראשון של העיתון האור אומר בן-יהודה:

האור אשר נאיר מעתה בכל שבוע ושבוע על עניני היהודים בארצנו יהיה אור כהיר, אור אמת, אור רך ונעים [...] בנפלו על ענין טוב, המועיל לחזוק ישובנו וקיומו בארצנו [...] אך האור הזה בעצמו יהפך לאש בוערה [...] על כל השקצים והרמשים הרומשים [...] במחננו המבאיש את ריחנו בעיני כל, ומביאים רקב בעצמותינו.

בתקופת האור נוספו מדורים רבים כגון: 'בקורת ספרים', 'כת קול ממה"ע', 'עניני המדינות', 'מארבע כנפות הארץ', 'חדשות בישראל', 'בדיחות', 'תלגרמים אחרונים' ו'חדשות בספרות הכללית', שהיו בדרך כלל תרגומים, היו גם כתבות ממושבות יהודה והגליל, וגם ממקומות אחרים בארץ.

בגליון 20 של תרנ"ב החלה להשתתף בכתיבה חמדה, אשתו השנייה של בן יהודה. גם שני"ה יונאס (אביה), שקודם לכן שלח רשימות מרוסיה, עלה לארץ, והרבה להשתתף בעיתון מפעם לפעם פרסם בן יהודה בעיתון רשימות וסאטירות על בני ירושלים (לרבות הרבנים הראשיים סלאנט ודיסקין; תרנ"ג: 31). החל בגליון 33 של אותה שנה חזר העיתון ונקרא, כאמור, הצבי, אולם אחרי כמה גליונות של שנת תרנ"ד נסגר העיתון ל-14 חודש בגלל מאמר שפרסם יונאס על החשמונאים; השלטונות התורכים, בעקבות הלשנה, ראו במאמר ההוא משום קריאה למרד. העיתון חידש את הופעתו בט"ו טבת תרנ"ה. את רוב רובו של העיתון כתב בן-יהודה בעצמו, הוא פתח מדור חדש, 'עזרת נשים', מדור לאשה, ראשון מסוגו בעיתונות העברית. במדור 'דברי ימי השבוע' (תרנ"ה: 15) בן-יהודה מציע ש'נערים בעלי כשרון בינוני' יעבדו עבודת אדמה, וכן הציע 'ייסוד בית-ספר ממדרגה שניה [גבוהה] לבעלי כשרונות טובים'. הצעתו של בן יהודה עוררה פולמוס בנושאי חינוך על דפי העיתון. במושבות סברו, שבעיותיהם שונות מאלה שבערים הגדולות, ודברי בן-יהודה אינם נוגעים להם. באותה שנה, תרנ"ה, השתתף בהצבי יוסף קלוזנר, אשר כתב גם הוא בנושאי חינוך. לאחר הצגת 'זרובכל' במושבה

ראה החבצלת.

ביבליוגרפיה נבחרת

1. ירדני, גליה. העיתונות העברית בארץ-ישראל, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל אביב, תל-אביב תשכ"ט/1969, עמ' 236-317.
2. פבזנר, זלמן. קבץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל, תל-אביב תרצ"ה-תרצ"ו, במיוחד מאמרים אלה:
  - א. בן-אבי, איתמר. 'עתונו של בן יהודה ראשון לעתונינו היומיים', עמ' 106-112.
  - ב. דוד-יהודה-לב-איש (יודילוביץ), 'עתונותו של בן-יהודה', עמ' 40-44.
  - ג. יודילוביץ, דוד. 'עתונותו של בן-יהודה', עמ' 82-105.
  - ד. 'מזקני הישוב'. 'האכר', 'האכר היהודי', עמ' 50-52.
3. קרסל, גצל. תולדות העתונות העברית בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ד, הספריה הציונית, עמ' 67-100.